

AKADEMIK İSA HƏBİBBƏYLİNİN ELMI-ƏDƏBİ İRSİ

filologiya elmləri doktoru Gülxani Pənahın «Fundamental elmi baxış və konseptual yanaşma»sında

Əli Rza XƏLƏFLİ

III yazı

Marağalı Əvhədi və Şəms Təbrizi düşüncə müstəvisində

Azərbaycan klassik ədəbiyyatı bu günə qədərki öyrənilən məxəzlərə əsaslanaraq belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, bizim olan bu xəzinə orta əsrlər müstəvisində nəinki Şərq ədəbiyyatının, bütövlükdə dünya ədəbiyyatının ən zəngin məxəzlərindəndir. Şübhəsiz, bu zəngin xəzinəni bu gün mənavi mühitimizə gətirmək bir çox cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Birincisi, yeni nəsəl hansı mənavi özüllər üzərində boy atdığını dərk etmək imkanı qazanır. Axı keçmiş bil-mədən, mənavi mühitin qaynaqlarını dərk etmədən yeni dünyanın düzünü də güc kəsb etmək mümkün deyil.

İkincisi, insanların mənavi mühitinə təsir edən bədii yaradıcılıq o zaman güclü ola bilər ki, o, tarixi, mənavi özüllərdən qaynaqlanmış olsun. Yalnız bu zaman yaranan ədəbi-bədii yaradıcılıq cəmiyyətin ruhuna təsir etmək gücündə olar. Cəmiyyətin mənavi mühitində baş verən dəyişikliklər klassik ədəbiyyatın ruhundan gələn sağlam qaynaqlara söykənsə, onda yeni zamanın tələblərinə uyğun yeni nəsəl yetişə bilər. Bu da bizi ruh etibarilə daha güclü edir.

Gülxani Pənahın «Fundamental elmi baxış və konseptual yanaşma» elmi əsəri, əslində, cəmiyyətin mənavi zənginləşməsi yolunda böyük ədəbiyyat adamlarının - İsa Həbibbəylinin xidmətlərinin - başqa sözlə, yaradıcılığının dəyərinə güzgü tutur.

Üçüncüsü, bir məqamda da diqqəti yönəltmək istərdim. Əgər G.Pənahın «Fundamental elmi baxış və konseptual yanaşma» tipində yaradıcılıq nümunələri olmasa, onda elmi-mənavi mühitlə müasir gəncliyin mənavi təbiəti arasında əlaqə qırılmış olar. Əsas odur ki, bu tipli əsərlər cəmiyyətin mənavi mühitinə, xüsusilə, gənclərin təbiətinə təsir etmək gücündə olur. Yeni nəsəl - gənclik mənası kasıb olaraq böyümür. Bir az da dəqiqləşdirsək, yeni nəsəl gənclik mənavi zənginlik üçün akademik İsa Həbibbəyli tipində

olan yaradıcıların, G.Pənah obrazında olan tədqiqatçıların yaradıcılığına istinad olaraq daha zəngin mənavi güc kəsb etmiş olarlar. Nəticə olaraq onu demək lazımdır ki, G.Pənahın əsəri xüsusi bələdçi gücündədir, akademiklərin təfəkkürünün, düşüncə müstəvisində ideyalarının muasir oxucuya çatdırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Biz G.Pənahın «Fundamental elmi baxış və konseptual yanaşma» kitabını vərəqlədikcə təkcə İ.Həbibbəyli ilə bağlı tədqiqatlarla yox, həm də G.Pənahın özünün elmi, mənavi gücü ilə yaxından tanış oluruq. Əgər o, Azərbaycan klassik ədəbiyyatını qədrinə bilməsəydi, heç İ.Həbibbəylinin klassik ədəbiyyatı ilə bağlı tədqiqatlarını da müəyyən səviyyədə şərh edə bilməzdi. Biz ona görə G.Pənahın tədqiqatlarını xüsusi dəyərləndiririk ki, o, özü də Azərbaycan klassik ədəbiyyatının təbliğatçısıdır və İ.Həbibbəylinin tədqiqatında yeri gəldikcə Marağalı Əvhədi və Şəms Təbrizi kimi böyük sənətkarların yaradıcılığı ilə bağlı məsələlərə daha əhatəli, daha geniş şəkildə münasibət bildirmək gücündə olur.

Tədqiqatın birinci fəslində müəllif üçüncü mövzunu belə adlandırır: «Marağalı Əvhədi və Şəms Təbrizi yaradıcılığı». Bu hissədə müəllif məsələnin mahiyyətinə - yəni İ.Həbibbəylinin görkəmli Azərbaycan klassiklərinin yaradıcılığına münasibətini bildirmədən əvvəl özünün məhz həmin dövrə bağlı düşüncələrini yüksək, elmi səviyyədə bəyan edir. Birinci növbədə o, öz oxucularını klassikaya bələdiyyə ilə, yazdığı düşüncələri ilə mənən təmin edir: «XIII-XIV əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Marağalı Əvhədinin zəngin yaradıcılığına yazıldığı dövrdə həyatda baş verən hadisələr əsas yer tuturdu. Klassik Şərq poeziyasının ənənələrinə sadıq qalan, yaradıcılığında xalqılığı və humanizmi ilə seçilən, ədəbi irsi klassik ədəbiyyatımızın ən qiymətli nümunələrindən olan, özündən əvvəlki sənət dünyasının böyük dəhşətlərindən bəhrələnən, Yaxın və Orta Şərq İtibahının elm və ədəbiyyatına dərinindən bələd olan Marağalı Əvhədinin ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeni ideyalar və sənətkarlıq keyfiyyətləri ilə bağlı dəyərli tədqiqatlar aparılmışdır». Məni bu qeydlərdə mənən təmin edən bir cəhəti ayrıca qeyd etməliyəm. Müəllif Marağalı Əvhədinin «Cami-Cəm» (Cəmsidin Cami) əsərini yada salmaqla belə bir dəyərli klassik örnəyin mövcudluğu ilə bağlı oxucularına məlumat verir. Açıqı nə qədər fikirləri ümumiləşdirmək istəsəm də G.Pənahın Azərbaycan ədəbiyyatının klassik dövrü ilə (orta əsrlər) bağlı qeydlərini zəngin məlumatlılıq imkanlarına münasibəti birmənalı bildirməyə bilmirəm. Çox istəyirəm ki, G.Pənahın özünün təbiət etibarlı ilə bağlı zəngin klassika bilgilərini oxuculara da çatdırım. İndi təqdim edəcəyim bir parça G.Pənahın məlumat zənginliyinə kifayət qədər şəhədlilik edir: «Orta Əsrlər Şərqinin müfəkkiri, Süfilik fəlsəfəsinə əsaslanan poetik əsərlərin, şeir və poemaların müəllifi, Qədim Azərbaycanın paytaxtı Marağa şəhərində 1274-cü ildə anadan olmuş şair, filosof, Şeyx Marağalı Əvhədi Şeyx Əvhədi İbn Hüseyn zəngin yaradıcılığa malikdir. Onun 15000 beytə yaxın tərcibənd, qəzəl, rübai, qitə və qəsidlərdən ibarət divanı vardır. Tədqiqatçılar bildirir ki, onun Məlikül Hükəmə Xacə Nəsirəddin Tusinin navəsi Xacə Ziyad-

din Yusif ibn Xacə Əsilinin (Əsiləddin) xahişi ilə yazdığı, 525 beytdən ibarət aşiqanə bir poema «Dəhnəmə» («Məntiqül-üşşaq»), 1333-1334-cü illərdə 60 yaşında 1 ilə yazdığı şah əsəri «Cami-Cəm» didaktik-fəlsəfi məsnə-visi (9142 misra, Azərbaycan hökmdarı Xacə Qiyasəddin Məhəmməd ibn Rəşidə ithaf olunmuşdur), şeir divanı (10000 beyt) kimi dəyərli əsərləri vardır. İmadəddin Nəsiminin sevimli sənətkarı, Xacə Hafizin «Piri-Təri qət» adlandırdığı, Sədi Şirazinin özünün ustadı kimi yüksək qiymətləndirdiyi Marağalı Əvhədinin «Cami-Cəm» məsnəvisi məşhurdur». Müəllif qısa, xronikal şəkildə bu məlumatları verir. Özü də o qədər canlı, diqqəti cəlb edəcək səviyyədə qeydlərini yazıya gətirir ki, bu, bizi nəinki məlumat baxımından təmin edir, həm də qururandırıcı əhval üzərində kökləyir. Azərbaycan xalqının ədəbi dəyərlərinin zənginliyini göstərmək üçün zənnimcə, bu qeydlər kifayət qədər təsirlidir.

Müəllif bundan sonra İ.Həbibbəylinin Marağalı Əvhədi yaradıcılığına münasibətinə diqqəti cəlb edir. Bu yerdə bir-iki publisistik mövqə - münasibət imkanını nəzərdə qoymamaq üçün düşüncələrimizə rəvac vermək istərdim. Müasir dövrdə - kapitalın dəmir dabani altındakı düşüncə gücünün zərərli bir dövrdə ədəbiyyat adamı vaxtını, imkanını klassik irsimizin tədqiqinə həsr edir. Bu, əslində, bir fəda-karlıqdır. Bu fəda-karlıq nə qədər akademik İ.Həbibbəyliyə şamil oluna bilirsə, bir o qədər də G.Pənahın təbiətinə tam uyğundur. G.Pənah xüsusi cəfəkeşliklə İ.Həbibbəylinin klassik dövrə bağlı tədqiqatlarına diqqətini yönəldir. Ayrı-ayrı tarixi məqamların şərhinə akademik münasibətin faktları əsasında yazıya gətirir. Bu da xüsusilə, bir cəfəkeşlik örnəyidir. Həm akademik İ.Həbibbəylinin tərəfindən, həm də G.Pənahın özünün faktları dəyərləndirmək baxımından yanaşması ilə bağlı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. G.Pənah yazır: «Akademik İsa Həbibbəyli klassik ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrindən biri olan Marağalı Əvhədi (1274-1338) ilə bağlı dəyərli fikirlərini müəllifdir. Orta əsrlər ədəbiyyatımızın «Cami-Cəm» və «Dəhnəmə» poemalarının böyük şöhrət qazandırdığı Azərbaycan şairi Əvhədinin «Divanı»nı orta əsrlər klassik Azərbaycan şeirinin ən yaxşı əsərləri və janr zənginliyini özündə əks etdirən bədii nümunələr salnaməsi kimi dəyərləndirir. Fars dilində, «Əvhədi» taxəllüsü ilə yazıb yaranan şairin tarixi mənbələrdə adınun Şeyx Rükəddin (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 7 cildə, IV cild. Bakı, «Elm», 2009, səh. 148), bir sıra şairlərin «Səfi» taxəllüsü ilə qələmə aldığı deyənlər İsa Həbibbəyli böyük sənətkarın əsərlərinin bir sıra dillərə tərcümə olunduğunu, eləcə də ona dilimizə tərcümə edildiyini qeyd etməklə yanaşı, bu əsərlərin tərcümə edilməsinin böyük tarixi olduğunu da vurğulayır. Marağalı Əvhədinin əsərlərinin ana dilinə tərcüməsini ilk dəfə İmadəddin Nəsiminin (1369-1471) etdiyi qeyd edir. Şairin «Cist?» («Nadir?») rədlifi qəsidəsinə Nəsiminin tərcümə etdiyi ilə bağlı məlumatlara toxunan İsa Həbibbəyli bu məsələ ilə bağlı mübahisəli fikirlərinə də əldən qoymur. Ədəbiyyatşünas Məmmədəğa Sultanov bunu «sərras tərcümə» adlandırmışdır. Mirzəğa Quluzadə bu fikri dəyişdirmiş, «Böyük ideallər şairi» adlı kitabında Nəsiminin «Nadir?» rədlifi qəsidəsinə Əvhədiyə nəzirə kimi qiymətləndirdiyini, Əvhədi irsinin tədqiqatçısı Q.Beqdeli haqqında

dənəşən əsərin tərcümə deyil, nəzirə olduğunu birmənalı şəkildə söylədiyini, bununla yanaşı, Nəsiminin qəsidəsindəki bəzi beytlərin eyni ilə Əvhədinin əsərindən tərcümə edilərək nəzmə şəkildəyi göstərdiyini bildirir. İsa Həbibbəyli bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün bu müqayisəyə diqqət çəkir. Əvhədinin qəsidəsinin bir beytinin sətiri tərcüməsi aşağıdakı kimidir: Bir arda bal nədəndir, zəhər nə üçündür? Bir yerdə insan nədir, xəzinə nədir? Nəsimidə belədir: Bir çibin təbənə bax, bal nədən, zəhər nədən? Yəni bir yerdə gənc nədir, mar nədir? İsa Həbibbəyli hər iki beytin mənasının tamamilə eyni olduğunu qeyd etsə də, haqqında danışılan bu şairlərin şairlərinin həcmindən də «müxtəlifliyini» vurğulayır. Dövlətsəh Səmərqəndinin Əvhədinin «Cist?» rədlifi qəsidəsinin 20 beyt, İran ədəbiyyatşünası Hüseyn Məşrur və Mahmud Fərrucun 13 beyt nümunə verdiyini söyləyir. Qulanhüseyn Beqdelinin qəsidəsinin 30 beytinin olduğunu və əlavə beytlərin də olması ehtimalını irəli sürdüyünü, Nəsiminin «Nadir?» qəsidəsinin Firidun Köçərliyə 5, Salman Müməz və Qulanhüseyn Beqdelidə 12 beyt olduğu bağlı fikirləri, Əlyar Səforlinin tərtib etdiyi 1991-ci il nəşrində Nəsiminin həmin qəsidəsinin 16 beytdən ibarət olması faktına üz tutan İsa Həbibbəyli bu fikirdir ki, «Əvhədi və Nəsiminin bəhs olunan şairlərinin həcmi arasında ciddi fərq var. Ona görə də Nəsiminin «Nadir?» rədlifi şeirinin bəzi beytlərinin Əvhədinin tərcüməsi faktını nəzərə almaqla, bunu, ümumən nəzirə də saymaq olar». Əvhədinin əsərlərinin son yarım əsrdə Azərbaycan dilinə tərcüməsini həyata keçirdiyini, bu işin, əsasən, iki istiqamətdə aparıldığını bildirir. G.Pənah akademik tədqiqatlarında mübahisə doğuracaq, müxtəlif fikir istiqamətlərinə yol açacaq məsələlərin hamısına işıq salır. Göstərir ki, akademik İ.Həbibbəyli «Cami-Cəm»in ən yaxşı əsərlərinin və janr zənginliyinin bədii salnamə kimi mövcudluğuna diqqət cəlb edir. Zənnimcə, həm akademik, həm də G.Pənah «Cəmi-Cəm»in şərq dünyagörüşündə yerini də dəqiq göstərir, həm də bugünkü mənavi mühitimizin zənginləşməsində də hansı təsir gücündə olduğunu diqqətə çatdırır. Bundan sonra G.Pənah akademik İ.Həbibbəylinin istinad zənginliyinə də göstərir. H.Araslı, M.Quluzadə, A.Rüstəmov, şairlər - İ.Cəfərpur, A.Zeynallı və digər qələm sahiblərinin bu yoldakı xidmətlərinə də yada salır. Çünki tədqiqatçı İ.Həbibbəylinin istinad imkanlarına bu adların yerini də dəqiq görür. Bundan sonra İ.Həbibbəylinin tədqiqatları əsasında tədqiqatçı G.Pənah Əvhədi yaradıcılığında təsirlənən müasirimizin yaradıcılarını da yada salır. Mən çox seviniyəm ki, G.Pənah İ.Həbibbəylinin tədqiqatlarına əsasən fədakar tədqiqatçı və tərcüməçi Ə.Hüseyninin, xüsusilə, ən başlıcası, xüsusi vurğu ilə qeyd edirik ki, Məhəmmədəli Tərbəyitin «Danışməndani-Azərbaycan» əsərini yada salır. Bu, məni çox sevindirir.

Bu gün müasir tədqiqatçıların əsas istinadlarından biri də elə bu əsəridir və təbiidir ki, İ.Həbibbəyli də yeri gəldikcə bu tədqiqata istinad etmişdir. Açıqı İ.Həbibbəylinin klassik irslə bağlı tədqiqatlarının nə qədər fədakar mahiyyət kəsb etdiyini mən G.Pənahın qeydlərindən daha aydın dərk etdim. Görünür, ədəbiyyatşünaslıqda mərhələli tədqiqatın dəyəri elə bundadır.

(Davamı 9-cu səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

İ.Həbibbəylinin «Cami-Cəm» ilə bağlı tədqiqatlarının dəyərini və istinad mənzərəsini G.Pənəh belə göstərir: «Cami-Cəm» in bir sıra əlyazma nüsxələrinin mövcudluğu məsələsinə toxunan İsa Həbibbəyli müərcimlərin Vəhid Dəstgirdinin bir neçə qədim əlyazması üzrə nəşr variantının «düzgün» qiymətləndirildiyini, Beqdeli və Xəlil Yusiflinin tərcüməsinin yüksək dəyərləndirildiyini, sonrakı məqalə və kitablarda həmin tərcüməyə istinad olunduğunu yazır (İsa Həbibbəyli, Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Əsərləri, 10 cildə, II cild. Bakı, «Elm və təhsil», 2017, s.21). «Cami-Cəm» poemasının 2004-cü ildə latın grafiyası ilə Bakıda «Lider» nəşriyyatında Ə.Səfərlə və X.Yusifli tərəfindən çap edildiyini qeyd edən alim Əvhədi Marağalı irsinin bir hissəsinin dilimizə tərcümə edildiyini, sairin irihəcmli şeirlər divanının, eləcə də «Dahnama» məsnəvisinin Azərbaycan dilinə tərcümə və nəşrinin ədəbi mühitin qarşısında duran vəzifələrdən olduğunu söyləyir. Xəlil Yusifli yazır: «Marağalı Əvhədi intibah dövrü Şərqinin ən nəəcib, qəlbli xalq üçün yanan, ensiklopedik biliyə malik humanist alim-şairlərindən biri olmuşdur. Onun poeziyası, xüsusən «Cami Cəm» poeması bu təmənnəsiz mərhələnin parlaq ifadəsidir. Azərbaycanın görkəmli alimləri Həmid Arası, Azadə Rüstəmov, Əliyar Səfərlə, Mirzəgə Quluzadə, Məmmədəğa Sultanov, Qu-lamhüseyn Beqdeli, Həmid Məmmədzadə, Xəlil

nada, həm də G.Pənəhin təqdimində biz Şəms Təbrizini təzədən tanıyıraq: «Dünyanın bir çox ölkələrinə səyahət etmiş, müəfəkkirlərlə, böyük alimlərlə, filosoflarla görüşmüş «Şəmsi-parəndə» (uçan Şəms) Təbrizdə təriqət şeyxlərinin, ariflərin «Kamil-Təbrizi» adlandırdığı Şəms Təbrizi haqqında maraqlı fikirlər vardır. Cənubi Azərbaycan alimi Məhəmmədəli Təbrizə onun haqqında yazır ki, Şəmsəddin Təbrizi ruh qədr incə idi, o dinin və həqiqətin günəşi sayılırdı. Akademik İsa Həbibbəylinin klassik sənətkarlarımızdan olan Orta əsrlər Azərbaycan sufi-hürufizm ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən Şəms Təbrizinin ədəbi irsinə dair maraqlı fikirləri ədəbiyyatşünaslığımız elminizə təhfidir. Türk-müsəlman dünyasının müəfəkkiri Mövlana Cəlaləddin Ruminin məsləkdaşı, görkəmli ürfan şairi kimi tanınmış Məmmədsəirin Yusif oğlu Şəmsəddinin «Şəms Təbrizi», «Şəms Məğribi» təxəllüsü ilə tanındığını, əslən Təbrizdən olduğunu, həyatının böyük bir hissəsinin Türkiyənin Konya bölgəsində keçdiyini, Şərq ictimai-fəlsəfi fikrinin böyük məktəblərindən biri olan «mövəlik hərəkatının qüdrətli nümayəndəsi» kimi tanındığını qeyd edir. Şərq təriqət ədəbiyyatında əsas simalardan biri kimi tanındığını bildiren İsa Həbibbəyli müsəlman aləmində hürufizmin ideya-nəzəri əsaslarından ibarət olan Fəzülhə Nəsiminin «Cavidannamə»-sini, hürufi şair Nəsiminin simasında hürufi şeirinin zirvəsini xatırlamaqla bərabər, bildirir ki, İmadəddin Nəsimi hürufi şeirin qüdrətli nümayəndəsi kimi məşhur olduğundan bu

Azərbaycanın klassik irsi görkəmli alimlərimiz tərəfindən tədqiq olunur, şərh olunur. Bu, bizə xüsusi ilham verir ki, elmi düşüncənin məhsulunu kitabların səhifələrində saxlamağa, onu ictimai mühitə təqdim edək. Bu mənəda, akademik İ.Həbibbəylinin Şəms Təbrizi ilə bağlı fikirlərinə münasibət, əslində, G.Pənəhin bir ziyalı mövqeyinin təzahürüdür. G.Pənəhin şərhlərində biz nə qədər İ.Həbibbəylinin intellekt gücünü görürüksə, bir o qədər də Şəms Təbrizinin parlaq və aydın obrazını görürük: «İsa Həbibbəyli Şəms Təbrizini Azərbaycan «ürfani-fəlsəfi şeirinin günəşi» bilir, qeyd edir ki, şeirlərində «insanın qüdrəti və ilahi mahiyyəti poetik baxımdan dərinəndə əsaslandırılmış şəkildə

Türkiyədə Ş.Təbrizi haqqında yazılıb nəşr edilmiş ən yaxşı tədqiqat əsərlərindən birini Azərbaycan dilinə çevirib, ölkəmizdə çap edilə bilməyən çətinliklərə baxmayaraq mövcud boşluğu aradan qaldırmaq mümkündür». Açıq burada bir qeydə də rast gəldim. Ş.Təbrizinin «Məğrib» təxəllüsü ilə yazmadığını. Bu da birinci növbədə həm akademik İ.Həbibbəylinin, həm də G.Pənəhin Ş.Təbrizi təxəllüsünə mənə vermək baxımından münasibətlərinin zənnimcə, təkcə mənim üçün yox, həm də oxucular üçün də maraqlı olmağını təmin edir. Burada maraqlı doğuran cəhət akademik İ.Həbibbəyli bu təxəllüsün Ş.Təbrizi tərəfindən Qərb meylliliyinin şərhi kimi verilməsidir. Əlbəttə, Ş.Təbrizdən danışb Mövlana Cəlaləddin Rumi yada salmamalıyıq deyil. G.Pənəhin tədqiqatında bu məqamla bağlı, əlbəttə, İ.Həbibbəyildən gələn motivlərin xüsusi maraqlı olduğunu nəzərə alıb mətnədən yən keçə bilmirik: «Şəms Təbrizinin işğının mənsəb olduğu Azərbaycan xalqının ideya-mənəvi dərinliklərindən gəldiyi, ictimai-bədii fikrimizi əks etdirdiyini, eyni zamanda onun adının Orta əsrlərin görkəmli Şərq müəfəkkirlərinin və şairlərinin sırasında layiqli yer tutduğunu söyləyir.

Şairin ölümlə bağlı rəvayətlərin doğruluğu mübahisəli məsələlərə toxunur. Həm İranın Xoy şəhərində, həm də Konyada qəbrli olan şairin ziyarətəgahı çevrilən «məzarların», sahibinə bəslənən yüksək ehtiramı ifadə etdiyinə yazır. Şəms Təbrizinin qazandığı böyük ehtiram, Azərbaycanda, Türkiyədə və İranda da onun adının və

AKADEMİK İSA HƏBİBBƏYLİNİN ELMI-ƏDƏBİ İRSİ

filologiya elmləri doktoru Gülxənə Pənəh «Fundamental elmi baxış və konseptual yanaşma»-sında

Yusifov və başqalarının Əvhədinin həyat və irsi haqqında apardığı tədqiqatları yüksək qiymətləndirir. «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» cəmiyyəti nəşrində Marağalı Əvhədiyə ayrıca portret-çerçə nəşr edildiyi, onun sənətinin müasir dövr üçün də aktual və əhəmiyyətli olduğu bildirilir. Göründüyü kimi, həm akademik İ.Həbibbəyli, həm də professor G.Pənəh klassik irslə bağlı tədqiqatlarında və düşüncələrində Azərbaycan mənəvi mühitinin hənginləşməsinə naminə heç nəyi nəzərdən çıxarmırlar.

Akademik İ.Həbibbəylinin Marağalı Əvhədi ilə bağlı tədqiqatları sözün həqiqi mənasında bizi zəngin-mənəvi kecmişimizlə nə qədər bağlayırsa, G.Pənəhin da tədqiqatları yeni nəsil sözsəvərləri bir o qədər klassik irsin cazibəsinə çəkir.

* * *

Açıq G.Pənəhin tədqiqatı o qədər zəngin, o qədər əhatəlidir ki, bu tədqiqatı şərh etmək müstəvsi akademik İ.Həbibbəylinin tədqiqatları ilə mühdudlaşa bilmir. Hətta nə qədər ümumiləşdirməyə cəsarət edə yənə də bir çox mətləblərin kənarda qaldığını hiss etmək, sadəcə təəssüf doğurur. Açıq G.Pənəhin tədqiqatlarında yeni nəsil ədəbi düşüncə adamları üçün örtülü olan məqamlara daha çox işıq salınır. Mən deyir bilmərəm, G.Pənəhin şərhlərini öz düşüncələri əsasında oxuculara çatdırmaq müasir tədqiqatları nə qədər təmin edir, etmir... bu, hər kəsin öz vicdanı meyarının ixtiyarına buraxılır. Ancaq mənim üçün çox dəyərlidir ki, G.Pənəh İ.Həbibbəylinin tədqiqatlarına əsaslanaraq Şəms Təbrizini yəniden Azərbaycan oxucusuna təqdim edir. Bu mərhələli şəkildə davam edən inadlı təsəvvürə imkan verir. Bundan necə imtina etmək olar ki, həm akademik İ.Həbibbəylinin tədqiqatları

istiqamətdə tədqiqatların az aparıldığını, daha çox «şərqşünaslıq mühitində, ədəbiyyatşünaslar arasında» tanınmış olduğunu söyləyir. G.Pənəh doğru olaraq qeyd edir ki, İ.Həbibbəyli Ş.Təbrizini Azərbaycan «Ürfani-fəlsəfi şeirinin günəşi» bilir və qeyd edir ki, əgər improvizələr təqdim etsək, o, şeirlərində insan qüdrətini və ilahi mahiyyətin poetik mənalandırılmasının ustasıdır.

G.Pənəh İ.Həbibbəyli tədqiqatlarına əsasən sözümdə mənə yükü daşıyan, kəlmələr sahibi olan Şəms Təbrizinin Azərbaycan mənəvi mühitində gətirilməsində Mətligə Məhəmmədinin xidmətləri də unudulmur. Və bundan sonra İ.Həbibbəylinin belə bir qeydini də diqqətə çəkir ki, Şəms Təbrizinin irsi Azərbaycan dilinə çevrilib Azərbaycan düşüncə müstəvisinə gətirilməlidir.

Açıq, bu ədəbi-publisistik düşüncələrimdə fikirlərimi çox itxisar etmək, qısa məlumat vermək istəyində idim. Amma Şəms Təbrizi ilə bağlı qeydlərin Azərbaycan oxucusu arasında məhdudluq imkanlarını gözümdən öünə gətirəndə bir az da artıq fikir və düşüncələrimə meydan vermək istədim. Əlbəttə, bu yəndə mən G.Pənəhin İ.Həbibbəyli yaradıcılığına istinadən Ş.Təbrizi ilə bağlı tədqiqatların dəyərini görə ona minnətdarlıqla sözümdə bir qədər də geniş müstəviyə çıxarmaq istədim. İnəsən Azərbaycan oxucusu bu gün məhdud dairəni nəzərə almasa, Ş.Təbrizi haqqında demək olar ki, məlumatlı deyil. Niyə belə olmalıdır? Bunun günahı kimdədir? Əlbəttə sovet dövründə hər şey müəyyən mənada ideologiyaya xidmət edirdi. Əgər ideoloji baxımdan sovet rejiminə kömək edən bir imkan görünmürdüsə, klassiklərin nəşri və təbliği problemlə çevrilirdi.

Amma indi bizi sevindiren odur ki,

mənalandırılmışdır», «hürufi şeirin bütün rəmzlərindən istifadə etmiş, bu ədəbiyyata ilk dəfə olaraq bir çox rəmzləri gətirmişdir», «hürufizmin bədii sistemində əsas yer tutan ideyaların hərflərlə mənalandırılması fərqli və orijinal fikirlər ifadə etmişdir», «şeirlərinin konsepsiyası «kamil insan» təlimi üzərində qurulmuşdur», «şeirləri insan, dünya və kainat haqqında suallara müfəkkir səviyyəsində verilmiş müəmməl poetik cavabdır» İsa Həbibbəyli eyni zamanda, bu fikirdədir ki, şairi düşündürən suallar insan və dünyanı dərk etmək, insanın mənəvi aləminin zənginliyini və uralığını göstərmək üçün dərinəndə düşündürməyə istiqamətləndirən çağırışlardır. Həmin çağırışları «hürufi-sufi müfəkkirlərin hamısını düşündürən suallar bilir. Şairin da qarşıya qoyulan suallara həm şair, həm də müfəkkir səviyyəsində orijinal cavab verdiyini, orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatı üçün səciviyyə olan şair-müfəkkir formatında meydana çıxan qüdrətli sənətkar olub, şeiriyatında olduğu kimi, ideyalarında da dövrünü qabaqladığını söyləyir. Azərbaycan dilində yazılan əsərlər alimimizdə olmasa da, lirikasında çoxlu türk sözləri işlətməsi, həmin türk sözlərinin onun poetik misal-larında «məna yükü daşıyan kəlmələr» olması, buna görə də onun «Azərbaycan-türk bədii düşüncəsini fərs dilində ifadə edən şair kimi səciyələndirildiyi açıqlanır. Həyat və yaradıcılığının Azərbaycanda də öyrənilməsi, haqqında Məsligə Məhəmmədinin məlumat verdiyini, Mövlana Rumi ilə münasibətlərinə daha çox tədqiqatda yer verdiyini, «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»-ndə Şəms Təbriziyə aid məlumat verildiyini bildirir və bunlara belə, «Şəms Təbriziyə Azərbaycan ədəbiyyatşünasları borcludurlar», - deyir. Türkiyədə şairlə bağlı müxtəlif tədqiqatların mövcudluğunu qeyd edir və bunlarda Mövlana Cəlaləddin Rumi - Şəms Təbrizi təxəllüsünə əsas yeri tutduğunu vurğulayır. Son illərdə Konyada da müstəqil araşdırmaların meydana çıxdığını yazır: «Fikrimizcə,

sənətinin uca tutulduğu, «Məğrib» təxəllüsü müfəkkir-şairin «Azərbaycan ürfani şeirinin Şərqdə doğan Şəmsi» olduğu qeyd edilir. Deyilənlərə görə, Şəms hər zaman «Allahım, gəlzi dostlarımdan birini mənə göstər!» deyir dualar edib. Nəhayət, bir gün ona qeybdən belə bir səs gəlir: «Mədam ki, israr edirsən, o halda bunun şükrlərlə qaydında bizə nə verərsən?» Şəms o an «başımı» - deyə cavab verir... Ona istədiyi şəxsin Anadolu Mövlana Cəlaləddin Rumi olduğu işarə edilir.

Şəms bunun sevinci ilə bərabər ağır və uzun yola çıxmaq tədarükünü görür. Düşünür ki, bu yolum dönüşü olmayca da bilər. O, uzun yolculuqdan sonra 1244-cü ilin oktyabr ayında gedib Konyaya çatır. Mövlana Cəlaləddin Rumi öz tələbələri ilə «Səlcuqlar» karvansarasının yanında keçərkən qapının önündə yad qıyafəli bir adam görür. Dönüb o şəxsə salam verir və yoluna davam edir. Öz-özünə deyir: «Burada belə bir şəxsi heç vaxt görməmişəm. Necə də nurlu siması var». Düşünərkən birdən atının yüyənini bir alin tutduğunu görür. Mövlana o şəxsə «Buyurun!» deyir. Beləcə, bir-birini axtaran, özlərini bir-birlərində tapan, anlayın ki mənə dənci bir-birinə qovuşur. Miasirləri onların bu görüşünü «Məracal-Bəhrəyn» (iki dənizin qovuşması) adlandırbır (Səvalan Fərəcov).» Təsiri, oxucu ruhuna sirayət gücündə olan təsvirlər. Elmi tədqiqatın ruhuna yad olsa belə müasir düşüncəmizə təsir etmək gücündə olan mətnlərin geniş oxucu əhatəsinə çatdırılması bizim mənəvi borcumuzdur. Müəllif bundan sonra İ.Həbibbəyli ilə tədqiqatlarını geniş və əhatəli şəkildə davam etdirir. Nəimi və Nəsimi yaradıcılığına akademiklərin tədqiqat yönümlü münasibətlərinə işıq salır. Bununla da biz G.Pənəhin elmi yaradıcılıqdakı mövqeyi və yerini də bütün aydınlığı ilə görürük.